

**יחסי מטפלים-מטופלים
ביצירותיו של ש"י עגנון**

יאיר קורן-מיימון

רסלינג

Therapists – Patients Relations in the work of Shmuel Yosef Agnon

Yair Maimon

Series on Literary Criticism

Series Editors: Dr. Itzhak Benyamini and Idan Zivoni

Academic Board: Prof. Ed Greenstein, Prof. Rivka Feldhay, Prof. Hannan Hever

Editor: Yehonatan Dayan

Language editor: Sivan Swisa

Graphic Design: Inbal Reuven and Udi Goldstein

Cover Design: As We design

All Hebrew rights reserved by

© RESLING Publishing, 2015

Resling, Itamar Ben-Avi 3, Tel-Aviv 64736

www.resling.co.il

Printed in Israel, 2015

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עורך הספר: יהונתן דיין

עריכת לשון: סיון סויסה

סדר דפוס: ענבל ראובן ואודי גולדשטיין

עיצוב עטיפה: As We design

www.resling.co.il

רסלינג, איתמר בן-אבי 3, תל אביב 6473623
טל': 03-6956704

נדפס בדפוס קורדובה בע"מ, חולון
© כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג
נדפס בישראל, 2015

**'שאין כל מחיצה מפרדת ביניהם' -
על הטיול-טיפול ב'פנים אחרות'**

הסיפור "פנים אחרות" פורסם לראשונה במוסף דבר ב־1932 והופיע בנוסחו הסופי בגיליונות ב־1941. מתוך גישה הרומנטית לחקר הספרות גרסה גולדברג⁷⁶ שהסיפור עוסק באהבתם האבודה של הרטמן וטוני; אהבה "מקולקלת" וחסרת סיכוי, שלא ניתן להשיבה לאחר הגט. היא ראתה בסיום הסיפור הוכחה לטענתה. לדעתה, הסיפור מסתיים בחוסר מוצא. לא ניתן לבטל את המחיצה הקיימת במציאות בין הרטמן לטוני, ולכן הקשר ביניהם אפשרי רק בחלומות. איתמר אבן זוהר⁷⁷ טען שעיקר הסיפור אינו בהתקרבות בין מיכאל לטוני, אלא בהתקרבותו של הרטמן אל עצמו. הרטמן עובר מאי־מודעות למודעות ומגלה "פנים אחרות". הוא עולה למדרגת אדם בעל מודעות עצמית, ועלייה זו היא התעלות נפשית שיש בה הישג רוחני של ממש בהתקרבות אל הזולת.

76. לאה גולדברג, אמנות הסיפור, ספריית פועלים, תל אביב, 1963.

77. איתמר אבן זוהר, עיונים בספרות, משרד החינוך, ירושלים, 1966.

בכוחו להחזיר דברים למצבם המתוקן, וכך הופך האדם שהיה בן זוג קבוע ל"אורח".

עדנה עמיר-קופין⁸³ עסקה בתופעת החלום. לדבריה, עגנון השתמש בחלומות לא רק כדי לגלות את טבעו האמיתי של גיבור הסיפור, אלא גם כדי להציג את הקונפליקטים הלא פתורים שלו. וכך החלום הראשון שמספר הרטמן לטוני בעת הסעודה בגן, נחלם בסמוך למעשה הגט וחושף את חרדתו המוקדמת מהתוצאות האפשריות של פירוק מסגרת המשפחה: הזדקנות, בדידות והיעדר אהבה. החלום השני, שנחלם בפונדק, משקף את רצונו באיחוד מחודש עם גרושתו. לדעתה, הסיפור מסתיים בדיכוטומיה ברורה בין עולם החלומות לעולם המציאות, ולכן שתי האפשרויות - פרדה ואיחוד - תקפות.

לב חקק⁸⁴ הציע פירוש ברוח פרויד. רבים מהאביזרים החיצוניים המוזכרים בסיפור הם בעלי משמעות מינית סימבולית, סמלים ההופכים לתחבולה מעצבת. הפרחים, השמשיה, השמלה והצעף הם אובייקטים שתורמים לעיצוב דמותה של טוני, בעוד שהסיגרים והכובע תורמים לעיצוב דמותו הנוקשה של הרטמן. מבחינתו, הסיפור מסתיים בנימה אופטימית: הרטמן וטוני ישובו להיות בעל ואישה.

שריבויס⁸⁵ ראתה בחלומו של הרטמן שיקוף של תהליך השינוי המתחולל בהרטמן בעלילה. לדעתה, החלום מוכתב מכוח התכנים והקונפליקטים המודעים והלא מודעים שנטבעו באישיותו. חלומו של הגיבור הוא "דרך המלך" ללא-מודע שלו, ומשמעותו הנסתרת

באנד⁷⁸ סבר שעגנון מותיר סיום פתוח. אי אפשר לדעת באופן חד-משמעי אם טוני והרטמן יתפייסו. אם חלומות אמורים להשליך על ההכרה בערות - וכך עגנון משתמש בהם - אזי חלומו של הרטמן עשוי להשליך על תקוותו לבנות מחדש קשר רציונלי וחיובי.

עמוס פריש⁷⁹ פירש פרשנות אלגורית את הסיפור וראה במערכת היחסים בין הרטמן לטוני הקבלה ליחסים בין עם ישראל לקדוש ברוך הוא. הרטמן עשוי לסמל את כנסת ישראל וטוני את השכינה. ברזל⁸⁰ סבר שהסיפור הוא גילום של אהבה מתחדשת המוליכה לפיוס. בחינה קפרנית של הסיפור, הקבלתו לסיפור "הרופא וגרושתו", עיון בנוסחו המוקדם והמובאה מתוך אורח נטה ללון - כל אלה מרמזים שהמשבר בין בני הזוג תוקן.

דוד כנעני⁸¹ טען שבדומה לאנשים מודרניים רבים, גם הרטמן לא השכיל באמצעות כוח התבונה והגמישות האנושית לגשר בין מסגרת העבודה למסגרת הבית ולאזן ביניהן, ולכן נכשל בחיי נישואיו. הוא גרס שהרטמן מבין במהלך הסיפור שהוא האשם המרכזי בכישלון נישואיו, אך האמת אינה מחוללת בו שינוי מהותי. זוהי הבוקה רגעית של מודעות עצמית, הרטמן נותר כשהיה: אגוצנטרי, חשדן ובעיקר חרדתי.

עדנה אפק⁸² בדקה את כל המשתנים של השורש א-ח-ר בסיפור וטענה שניתן לסכם את עלילתם של הרטמן וטוני בשלוש מילים מנחות: איחור - אָחַר - אַחֵר. לדבריה, הסיפור מתאר מעבר מה"איחור" אל ה"אָחַר" ומה"אַחֵר" אל ה"אֹרַח". כלומר הרטמן מגלה בדמותו פנים אחרות, אבל הגילוי בא איחור, ולכן אין

78. Band, *Nostalgia and Nightmare*, pp. 257-260

79. עמוס פריש, "פנים אחרות ב'פנים אחרות'", בשדה חמד, ט"ז, חוברת ה', 1973.

80. הלל ברזל, סיפורי אהבה של ש"י עגנון, בר אילן, רמת גן, 1975.

81. דוד כנעני, מבית, ספרית הפועלים, תל אביב, 1977.

82. עדנה אפק, מערכות מילים, דקל, תל אביב, 1979, עמ' 44-58.

83. Edna Amair Coffin, "The Dream as a Literary Device in Agnon's *Metamorphosis*", *Hebrew Studies*, XXLLL, 1982, pp. 187-198

84. Lev Hakak, "Sexual Symbols in *Another Face* by S.Y. Agnon", *Hebrew Annal Review*, X, 1986

85. שריבויס, פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון, עמ' 151-187.

נוימן⁸⁶ ראה במושג "דרך" את אחד הארכיטיפים החשובים של הלא-מודע הקולקטיבי, שהפך במהלך ההתפתחות האנושית לחלק מהגנטיקה הנפשית של בני האדם. ביטויים כמו פרשת דרכים, דרך כל בשר, דרך צלחה, דרך ארץ, דרכי התפתחות, מבוססים כולם על ארכיטיפ הדרך, שמכוון את תודעתו ואת התנהגותו של האדם הנע לעבר מטרה.

הדרך הפכה סמל לחיי האדם בבחינת מעבר ממצב למצב. הדרך כמטפורה למסע שעשויים להתרחש בו תהליכים נפשיים, הוא מוטיב ידוע גם בעולמה של הספרות, והוא בא לידי ביטוי בסיפורים רבים.

גם הליכתם של הרטמן וטוני בדרך היא הליכה בעלת משמעות, מפני שבמקביל להליכה הפיזית במרחב מתרחשת הליכה נפשית בזמן. העבר עולה לתודעתו של הרטמן, והוא מתבונן בו ובוחר אותו מחדש. הטיויל-טיפול מזמן הזדמנויות חדשות למצוא את האבדה ולגלות את החסר במערכת היחסים בין הגיבור לגרושתו, ובינו לבין עצמו. הטיויל-טיפול מאפשר להרטמן להיכנס אל נבכי הלא-מודע שבעולמו הפנימי, ולצאת בחזרה כדי לממש את הרעיונות ואת התכנים שעלו מתוכו ואולי לאפשר לעצמו תיקון.

הקשר הטיפולי

טיבה של הפסיכותרפיה הוא שיחה בין שניים, שבה אחד (המטפל) מנסה לעזור לרעהו (המטופל) להתמודד עם מועקה כלשהי. מעניין לציין שמתחילת הסיפור ועד לסיומו דווקא השיחה העיקרית שהייתה אמורה להתקיים בין בני זוג שזה עתה התגרשו – אינה מתקיימת. השיחה המתבקשת איננה עולה באופן גלוי בין הרטמן לטוני. יתרה מכך, טוני בעיקר שותקת ומקשיבה, בעוד

משפיעה על היווצרות השינויים בו ובדרך שבה הוא רואה את עצמו, את טוני ואת חייהם המשותפים. רק לאחר שהרטמן משתף את טוני בחלומו, הוא מבין שהאשמה לכישלון נישואיו נעוצה בו, ורואה בגרושתו "פנים אחרות".

היציאה מבית הדין אל הדרך

הסיפור נפתח ביציאתה של טוני מבית הדין כש"גטה בידה", ובכך נראה שהסתיימו להן עשר שנות נישואים בינה ובין מי שהיה בעלה, מיכאל הרטמן. הרטמן יוצא מבית הדין מדוכדך, ופניו קמוטים "כמי שיוצא מתוך האפילה וכודק באיזה דרך ילך" (תמט). אולם אין הוא יוצא אל האור, אלא נותר במצב של חשכה.

"אלא שבאותה שעה נפתח לכו והתחיל מדבר מאליו [...] והוא לא הרגיש והיה מספר והולך" (תנב). לאחר יציאתו הפיזית מבית הדין, הוא נכנס ונובר פנימה בתוך עצמו. הוא מבקש לברר מדוע נכשלו נישואיו, מדוע הגיעו העניינים בינו לבין טוני לאן שהגיעו, ומה היה חלקו בדבר; הוא בוחן באומץ את נפשו – רגשות, קולות, מחשבות וזיכרונות מהעבר – וטוני מלווה אותו לאורך הדרך. הוא גורם לסילוקם של הרווקים קלי הדעת, ד"ר טנצר וסווריש (ידידה של טוני), מתוך חשש שמא יגזלו אותה ממנו, וכן פונה אל טוני בבקשה, שנראית לכאורה תמוהה על רקע הגט, לצאת עמו לטיול: "נלך, אמר לטוני. נלך, חזר ואמר, שלא היה בטוח אם אמר, ואם אמר – אם שמעה" (תנ). היציאה אל הדרך היא אינטואיטיבית, ספונטנית.

"דרך" היא מושג מרכזי בתאוריה האנליטית של יונג, סמל מובהק של תהליך האינדיווידואציה שבאמצעותו הופך האדם לישות אוטונומית שלמה.

86. Erich Neumann, *The Great Mother*, Routledge, London, 1996, pp. 8-9.

שהרטמן מדבר רבות על בעיותיו העסקיות, על סווריז ועל טנצד ועל שאר נושאים שאינם רלוונטיים לסיטואציה שבה הם נתונים. "דבר אחד מדבריו לא היה מענייניו של יום" (תנב).

עם זאת, הקורא חש שחלה התקרבות נפשית גדולה בין השניים, הרטמן מגיע לתובנות בנוגע לחיי הנישואין שלו ובכד בכד מחדש את הדיאלוג עם קולו הפנימי. נשאלת השאלה – כיצד מושגת ההתקרבות הכפולה: זו שבין בני הזוג וזו שבין הרטמן לעצמו? התנועה הטיפולית נעשית מהלא-מודע אל המודע, מההווה החושף את פני העבר, אל העתיד הטומן בתוכו אפשרות לשינוי משמעותי.

התקשורת בין הרטמן לטוני היא תקשורת רגשית: להרטמן יש צורך לא מודע להביא את טוני לכדי מודעות ולזכות בתגובה ממנה (אם מילולית ואם בלתי מילולית). הוא מעביר לטוני בעקיפין את רגשות המצוקה והחרדה שלו, כדי שבעזרתה יוכל להתמודד עמם ולהכילם. ואכן, רגשותיו מהדהדים בטוני והיא מזדהה עם כאבו ועם צערו.

הטענה הידועה של הטיפול הפסיכותרפי היא "[ש]המטפל יכול לעזור למטופל לעזור לעצמו", כלומר העושה העיקרי הוא המטופל, ואילו המטפל אינו משמש אלא מלווה ומסייע. כך נוהגת למעשה טוני, שבאופן בלתי מודע מנסה לעורר בהרטמן תהליך של בחינה עצמית, שבו הוא יגלה את התכנים שאינם מודעים לו, יארגן אותם מחדש ויחולל את השינויים הרצויים ברגש ובהתנהגות. טוני מעודדת אותו להגיע לתובנות בכוחות עצמו ואינה מספקת לו אותן. היא עוזרת לו לעזור לעצמו. נראה שהרטמן רוצה להשתחרר מתפיסות שאימץ לעצמו בעבר ושאינן מתאימות עוד לצרכיו בהווה. בטיול כמו בטיפול מתוארת התנדנדותו הנפשית בין הרכיבים הקבועים והנוקשים באופיו לבין רכיבים אחרים התובעים את הגמשתם ואת התאמתם למציאות המשתנה. בעידודה הלא מודע של טוני הוא מנהל דיאלוג פנימי בין הסטטי לדינמי שבתוכו.

הוא אינו מודע לגמרי להשתנות המתחוללת בקרבו ועדיין אינו יודע מה טיבה, אך המספר ער לכך:

ומאחר שלא הכיר אלא את בית מסחרו [...] על כורחו כשהיה נועל את בית מסחרו היה חוזר לביתו. ומאחר שלא היה יודע מה יעשה נקטה נפשו עליו. התחיל מקרר רוחו בעישון. תחילה כדי לעמעם על המחשבות, אחר כך היה מעשן מתוך עמעום (תנד).

ניכר שהצורך של הרטמן להרבות בעישון נובע מלחצים נפשיים שגורמת לו עבודתו. במהלך הטיול הוא מפחית בעישון סיגריות, ונראה שהצורך שלו בכך הולך ופוחת:

הוציא ציגרטת וביקש לעשן [...] אחז את הציגרטת בידו עד שנמללה בין אצבעותיו וזרקה. הריח באצבעותיו ועיקם את חוטמו (תנה).

כמו כן הוא ממעיט לשחק בעצבנות באצבעות ידיו וככובעו. שינויים התנהגותיים אלה נובעים מירידה בחרדה ומתחושת ביטחון ההולכת וגוברת. בעזרת טוני מגלה הרטמן שהדיאלוג יכול להיות תחליף לעישון ולהתעסקות הכפייתית באצבעות הידיים.

כאמור, מרגע יציאתו מבית הדין מנהל הרטמן דיאלוג פנימי בינו לבין עצמו בתגובה למצב החדש בחייו. האינטראקציה עם טוני ועם הסביבה בטיול מסייעת לו לראות את המציאות על גווניה השונים. הרטמן מגיע להבנה שעליו להשתחרר מתגובות נוקשות שאימץ לעצמו בעבר ביחסו כלפי טוני וכלפי הזולת, ולהתחבר אל תפיסות פתוחות וגמישות יותר המבוססות על דיאלוג ועל תקשורת. ההתחברות לעולם הנפש באה לידי ביטוי ברפלקסיה הפנימית שהוא מקיים בינו לבין עצמו בנוכחותה של טוני וברגישות יוצאת הדופן שהוא מגלה כלפיה.

"שאל מיכאל את טוני, כלום רצית לומר דבר? השפילה טוני את עיניה ואמרה, לא אמרתי כלום" (תנו). הרטמן מגלה בהתנהגותו התחשבות ורגישות שאינם אופייניים לו ומגיע להבנה:

אילו לא היה נוחף בה [בטוניה] כשהייתה מבקשת לדעת את ענייני אפסר שהיה מקרב דעתה לדעתו ולא היו רואים את עצמם זרים זה לזה. מוסר השכל זה יפה היה לו בשעה זו, מפני שמצא בו תוכחה לעצמו ולימוד זכות על טוני (תנו).

הרהורי לבו, המתוארים על ידי המספר, חושפים את הלקאתו העצמית, את רגשות האשמה והחרטה העולים בו:

הרטמן אחז את כוסו והרהר בלבו, מיום שנכנסתי עם טוני לחופה לא הייתה שעה שנהגתי עמה כהוגן [...] והוסיף והרהר, אסור לו לאדם לדור עם אשתו אם הוא מריב עמה [...] וחזר והרהר, הנושא אישה ואינו אוהבה צריך שייתן לה גט. אינו נותן לה גט צריך שיאהב אותה. ואהבה זו צריכה להתחדש בכל עת ובכל שעה (תס).

יונג טען שיחסים בין אישיים מסייעים בסלילת הדרך אל האינדיווידואליזם.⁸⁷ שלמות היא צירוף של אני ואתה. כל יצור אנושי שאין בו התייחסות לזולת יחסר בהכרח את השלם, מפני שהנשמה אינה יכולה להתקיים בלי החלק המשלים שלה, שיימצא תמיד באחר. לא מספיק שתתרחש התעמקות נפשית של היחיד בעצמו, יש צורך בנוכחותו של זולת.

הרטמן מבין ששגה ביחסו אל טוני, אך סביר להניח שהבנה שכלתנית זו לא הייתה מופנמת בו לולא נוכחותה של טוני כ"זולת", כ"אחר", ולולא אופייה הטיפולי של האינטראקציה הרגשית ביניהם. התובנה מעוררת בו שמחה, אופטימיות, ואולי גם אמונה ביכולתו לחולל שינוי. מתוך כך הוא שומע אפילו את קולות ציוצי הציפור הקטנה שעל העץ, עונה על שאלותיה של טוני "בהתלהבות יתירה" ואף בוחר לספר לה את חלומו.

הטיפול של טוני בהרטמן מאופיין בהקשבה ובהבנה. טוני מעוררת אותו לחשוף את עולמו הפנימי ולבטא רגשות.

87. קרל גוסטב יונג, זכרונות מחשבות חלומות, תרגום: מיכה אנקורי, מודן, תל אביב, 1994, עמ' 175.

ההתחברות של הגיבור אל עולם הנפש באמצעות הדיבור מביאה אותו להתמודד עם חלקי הצל האפלים שקיימים בו, ומתוך כך להעלות למודע את צרכיו ואת הטעון תיקון באופיו.

הרטמן כמטופל

המספר מתאר את חיי הנישואים של הרטמן וטוני תוך כדי הליכתם בטיול. מהתיאור עולה שהרטמן לא הרבה לשוחח עם אשתו ועל אחת כמה וכמה לא שיתף אותה בענייני עסקיו.

כמו כן נראה שהרטמן לא ידע לעשות את ההפרדה הנכונה בין עבודתו ובין מסגרת משפחתו, וכך הפך את ביתו ל"סניף חנות". היעדר דיאלוג וחוסר תקשורת הם הגורמים המרכזיים לכישלון נישואיו, כפי שכבר הצביע על כך כנעני. זאת ועוד, הרטמן הרחיק מעליו את טוני וגילה כלפיה יחס מזלזל ומתנשא:

ופעמים נכנס לביתו כשדאגתו על פניו [...] והייתה טוני מבקשת ממנו שיסיח לה דאגתו היה פוטרה בנשיקה [...] היה משיאה לעניין אחר [...] היה נוחף בה [...] והתחיל מקנא לה מכל איש, מכל אישה, מכל תינוק, מכל דבר [...] עד שנתמעטה בעיניו (תנד-תנה).

הידרדרות הקשר הדרגתית. הרטמן מנסה להתגבר על בעיותיו באמצעות בריחה להתקשרויות תחליף מדומות - ריבוי חברים, קריאת ספרים, בילויים במועדונים ועישון סיגריות - אך ללא הצלחה. התסכול נותר בעינו, והוא אינו מוצא מנוחה לנפשו ואף לא טעם לחייו: "ראה עצמו ערום מכל קיווייו". הרטמן, שהתנהגותו מסבה לו סבל רב, יודע שביחסו אל טוני הוא חיבל במערכת היחסים עמה, אך לא יכול היה לשנות את התנהגותו.

אנשים בעלי הפרעת אישיות סכיזואידית מתאפיינים בכמה תכונות: הם נסוגים ממגעים רגשיים עם הזולת, חשים מתח, בושה ואי-נוחות בחברת אנשים ומעדיפים לסגת לתוך עצמם ולמחשבה

אינטרוספקטיבית מופשטת. התנהגותם נראית מוזרה, אקסצנטרית ומתאפיינת בהימנעות ממצבים אינטימיים. כלפי חוץ מתקבל רושם של קרירות, אדישות, ניתוק או אפילו זלזול, אך למעשה יש כאן בעיקר קושי גדול בכיטוי רגשות. כבר בגיל הילדות ניכרות בהם תכונות של ביישנות, בדידות והסתגרות. לעתים הם רחויים חברתית, חסרי ביטחון ונצמדים רק לבני משפחה המוכרים להם. על אף מגבלתם החברתית יש להם עולם פנימי עשיר וחשיבה מרוכזת. קשריהם עם בני המין השני שטחיים בגלל הקושי בקרבה. יש מעט קומוניקציה בחיי הנישואים שלהם, ושותפיהם לנישואים מרגישים לא פעם שהם מסתגרים וחסרי מעורבות והתעניינות.⁸⁸

בחירת דמותו של הרטמן בסיפור מגלה יסוד סביר להניח שמדובר באדם בעל אישיות סכיזואידית. ניכר שהרטמן מצמצם את המגע עם סביבתו, חש חוסר נוחות ומתח בחברת אנשים ומתקשה בקשירת קשר רגשי עם הזולת. הקושי בקרבה בא לידי ביטוי גם במהלך חיי נישואיו כאשר הוא ממעט לשוחח עם אשתו ומגלה כלפיה יחס של אדישות והתעלמות. ככל שטוני מנסה להתקרב אליו, כך הוא מתרחק ומתנתק ממנה עד להתמעטותה בעיניו. הטענה בנוגע לקווי אופי סכיזואידיים שעשויים לאפיין את אישיותו מתחזקת גם לנוכח בחינת זיכרון שעולה בו מילדותו: "מעשה פעם אחת יצאתי עם חברי לטייל. עליתי בראש התלולית ונמצאתי פתאום מושלך בבור" (תסז).

מתוך הזיכרון עולה שהרטמן היה כפי הנראה ילד רחוי חברתית. הסיבה לנפילתו מהתלולית נקשרת במובלע לנוכחותם של "חבריו" לטיול, שכפי שנרמז, הם אלו שככל הנראה השליכו אותו לבור. סברה זו מתחזקת בשל השימוש במילה "פתאום", ובצירוף המילים "מושלך בבור", שמזכיר את הסיפור המקראי על יוסף ואחיו

88. חיים מוניץ (עורך), פרקים נבחרים בפסיכיאטריה, פפירוס, תל אביב, 1987, עמ' 236.

(בראשית ל"ז). יוצא אפוא ששורשי הנטייה הסכיזואידית של הגיבור נטועים עוד בילדותו. כעת עולה השאלה - מהם הצרכים שעשוי הטיול למלא בתוך תוכו?

ראשית הפגת חרדה. הרטמן מדחיק מתודעתו את מעשה הגט וניכר שקשה לו לבטא באופן מוצהר את דבר גירושו: "מה זה שאנו עומדים כאן, שאל את עצמו [...] מפני מה נבהל אותו עלוב כל כך? מפני שאני וטוני... [התגרשנו?] כל אותו עניין אינו אלא משונה". וגם אחר כך כשהוא חושב על בנותיו: "הבנות אינן יודעות שאבא ואמא... [התגרשו?] (תנא).

חרדתו באה לידי ביטוי בהכחשת הגירושים. ייתכן שהחרדה היא שהביאה אותו לבקש מטוני לצאת עמו לטיול. הרטמן נזקק לנוכחותה התומכת, מכיוון שאינו יכול להפיג את חרדתו בכוחות עצמו. בקשתו שתשהה במחיצתו במשך יום שלם נועדה להקל עליו את מכאובו ולהרגיעו, כמעין "עזרה ראשונה".

שנית ישנו הצורך בדיבור. לאחר קבלת הגט עמדו הרטמן וטוני זה ליד זה "בלא אמירה ובלא דיבור", בבחינת המשך לאלם, שהיה הגורם המרכזי לכישלון נישואיהם.

הרטמן חש צורך כמעט קריטי לדבר, לפרוק את הצער ואת הכאב החבויים בלבו באמצעות הדיבור: "הרטמן פתח באמצע הדברים, כאדם שתקפו עליו מחשבותיו ומוציא מן הפה ממה שלבו מלא [...] והוא לא הרגיש והיה מספר והולך" (תנב).

תיאור זה מעיד על הצורך העז של הרטמן לשבור את השתיקה של חיי נישואיו, ולתת תוקף לתחושותיו ולמחשבותיו באמצעות הדיבור. אף על פי שאינו חושף את רגשותיו בעקבות הגירושים, ואולי דווקא בשל כך, הוא משרד לטוני בשטף דיבורו המתון והמרוכך עד כמה גדולה מצוקתו. הטיול משיב להרטמן את התחושה שיש הר ומאזין למילותיו (טוני והוא עצמו) ושעליו "ללמוד לדבר", מפני שרק באמצעות הדיבור יוכל להקשיב לעולמו הפנימי ויתחבר לצרכיו: "ראה פתאום את ענייניו כדרך

שלא ראה אותם קודם. שמתוך שלא נתכוון להוכיח צדקתו נתבררו לו הדברים והכיר שאין העניין קשה כשם שהיה סבור עליו" (תנג). כמו כן ניכר הרצון בחופש. מדברי המספר נראה שבילדותו חי הרטמן במשפחה ענייה ודלת אמצעים: "אביו לא הנחיל לו ממון ואשתו לא הכניסה לו נדוניה, כל שסיגל סיגל לו בעבודתו שעבד, היה שוקד על עסקיו ומתרחק משאר הדברים. כך עד שלא נשא אישה וכך משנשא" (תנג). ייתכן שמציאות החיים הקשה היא שדחפה את הרטמן לשאוף להישגים חומריים, ולכן בכגרותו הפך את עסקיו ואת עבודתו למרכז חייו. הרדיפה אחר הממון והעמדת הצרכים החומריים במרכז החיים גרמו להרטמן לחצים נפשיים, עייפות, שחיקה והתרחקות מה"עצמי האמיתי":

עד שנקטה נפשו עליו והתחיל מדבר בכעס על שלוחיו שהיה סומך עליהם כעל עצמו ומעלו בשליחותם וגרמו לו הפסד ממון ואיבוד זמן וקטטות ומריבות וזלזולים ועדיין אינו יודע היאך יפטר מהם (תנב).

הרטמן מאס בעסקיו וביקש לפטור את עצמו מהם, או לפחות לשלב בינם ובין מסגרת משפחתו שילוב הולם. מבין השיטין משתקף רצונו להשתחרר מכבלי העולם העסקי ולהיות חופשי. ייתכן שהקושי בהתנתקות נובע מהקונפליקט שבו היה מצוי: האם להיצמד לכיטחון הכלכלי שהקנה לו עולם העסקים או לתת דרור לדרכים ולהתנסויות חדשות שמתאימות יותר לצרכיו בהווה? דווקא לאחר הים הגירושים נראה שהוא מכיר בצורך בשינוי, אך עדיין חסרה בו התעוזה ליטול על עצמו את הסיכון שבהגשמת רצונו.

טוני כמטפלת

הסיפור נפתח בתיאור הופעתה החיצונית המעודנת של טוני: "היא הייתה לבושה שמלה חומה ועיניה החומות היו חמות ולחות" (תמט). השמלה והעיניים החומות והחמות מאפיינות את טוני לכל אורך הסיפור ומקפלות בתוכן תיאור פנימי של דמותה הרגישה. מרגע הופעתו של הרטמן "כמי שיוצא לתוך האפילה ובודק באיזה דרך ילך", הסיפור כמעט אינו מתמקד בטוני, ועולמה הנפשי נשאר עלום, בדומה לאנונימיות של המטפל. טוני, המבחינה בכאבו ובצעריו של מי שהיה בעלה - "החליקתו בלשונה והרהרה בלבה אלי שבשמיים כמה עצוב הוא" (תנא) - לוקחת על עצמה שלא במודע את תפקיד המטפל בסיפור. היא מתמקדת בעולמו הפנימי של הרטמן וממעיטה עצמה כרעיה, כאם וכאדם, כדי לאפשר לו מרחב שבו יוכל להביע את עצמו, להפיג את חרדתו ולפרוק את תסכוליו. בדומה למטפל, הדוחה את צרכיו לטובת צורכי המטופל, כך היא נוהגת ביחסה להרטמן. היא אינה חושפת בפניו באופן מילולי את צערה וגם אינה מביעה כעס או טרוניה בנוגע ליחסו השלילי אליה במהלך שנות נישואיהם.

זאת ועוד, למרות כאבה והצורך שלה בסעד ברגעים הקשים שלאחר הגט, היא מסרבת לבקשתם של סווריש וטנצר להתלוות אליה, ומנסה להבין את המתחולל בנפש בעלה לשעבר: "תלתה טוני עיניה בפיו והרהרה מה מבקש הוא לומר והביטה אחר ידו והשתדלה לעמוד על דבריו" (תנא).

סביר להניח שבמהלך עשר שנות נישואיהם ידעו הרטמן וטוני מכאוב וסיפוק, חוו כישלון והצלחה, התלבטו בין קרבה ומרחק וחשו אהבה וכעס; לפיכך היכרותם המוקדמת עשויה הייתה לא רק להקשות על הטיפול, אלא גם לסייע לו. טוני, שניצבת כ"סובייקט מול סובייקט" לצד בעלה, נוהגת בו ברגישות שמתוך היכרות וחשה במצוקתו. היא מתגלה כמאזינה למופת, שמעוררת אותו

לומר את כל אשר על לבו: "התחילה טוני קולטת קצות דבריו ומה שלא הבינה מדעתה הבינה מלכה" (תנג). למרות חולשתה הפיזית והנפשית, היא מגייסת את חיישניה הרגשיים. אין היא מדברת, אבל בכוח הקשבתה היא מעוררת את הרטמן לדיבור, כמו מטפל פסיכותרפי מיומן:

טוני נתנה לכה על כל דיבור ודיבור שיצא מפיו, מכלל דבריו שמעה שכל כעסו הוא תולדה של עסקיו הרעים. נתנה את הדברים לעניין אחר, כלומר למעשה הגט, כאילו אומר היה עכשיו יודעת את על שום מה שרוי הייתי בכעס, עכשיו יודעת את על שום מה כאנו לידי כך, כלומר לידי גירושין (שם).

במהלך הטיול ניכר שטוני מעבירה את רוב זמנה בהקשבה ובמובן מסוים נראה שהמודע והבלתי מודע כאחד משמשים אותה בפרשנותה לדברי בעלה. טוני מאזינה להרטמן בדרכים שונות: רגע אחד היא קשובה באופן אמפתי לדקויות שבתקשורת המודעת והלא מודעת בינה לבינו, ורגע אחר היא קשובה להלך רוחו, לשפת גופו, לאווירה השוררת במפגשם ולאסוציאציות החולפות בה עצמה. היא מפרשת את אמירותיו הגלויות של בעלה ועומדת על משמעותן האמיתית. האזנתה מעוררת את הרטמן לא רק לדבר, אלא גם להקשיב לעצמו ולהתחבר לעולמו הפנימי:

החליקתו כלשונה והרהרה בלכה אלי שבשמיים כמה עצוב הוא. שמא בנותיו נזכרו לו. הרטמן זכר את בנותיו, שלא זוו מעיניו כל אותו היום, אבל לא הזכירן לפני טוני לא כדיבור ולא ברמו, אלא כל שעה העלה אותן על לבו (תנא).

אפשר לראות שהמספר הכולל-יודע, המשקף את התהליך הנפשי שעובר הרטמן, מאשש את הפרשנות שנותנת טוני לדיבורו ולהתנהגותו של בעלה.

טוני חשה הזדהות עם הרטמן מפני שהיא חווה עמו את משבר הגירושים. בדומה לו היא עצובה, אך בניגוד לו היא נוהגת איפוק

ורציונליות בניסיונה לעמוד על משמעות דבריו המכולבלים. הכפילות של מרחק-קרבה שהיא נוהגת ביחסה אליו דומה לכפילות שמאפיינת את המטפל הפסיכותרפי, שמשותף בתהליך הטיפול האינטימי עם מטופלו ובו בזמן מתבונן בו ובוחר אותו.

הרטמן אינו מביע את מצוקתו באופן מילולי במהלך הסיפור כולו, ובכל זאת טוני קולטת אותה היטב. האמפתיה שהיא משדרת להרטמן בעיניה "מדובבת" את עולמו הפנימי, מעוררת בו את הצורך להתמודד עם הכשלים שהביאו אותו למצבו הנוכחי ומסייעת לו להתחיל בתהליך גילוי ה"פנים האחרות" שבו. האמפתיה יוצרת קרבה ואינטימיות בין השניים ומעוררת בהרטמן את ההכרה באחריותו לכישלון נישואיו.

טוני מעוררת אפוא בהרטמן את האמונה ביכולתו לשנות את המצב ולהשתנות. במהלך הטיול היא משדרת לו את אמונתה ביכולתו לחולל שינוי, ונוסכת בו תקווה אמיתית: "נשאה טוני את עיניה החומות שנשתקפו בהן אומץ לב וביטחון ואמרה, מובטחת אני כך מיכאל שתמצא עצה הוגנת" (תנב).

האור והחושך כמטפורה לתהליך הטיפול

בתיאור הטיול ניתן להבחין באנלוגיה שמתקיימת בין תהליכי השינוי בטבע (האור והחושך) לבין תהליכי השינוי בתודעת הגיבור. לטבע תפקיד חשוב בשיקוף השינוי המתרחש בהרטמן, בהיותו במקרים רבים מעין מראה להתרחשויות הפנימיות: "רווחה נפשו עליו והביט אליך ואילך דרך חירות ושמחה. ראה אור רוטט באפילה. פשט את ידו ורמו לה לטוני באצבעו ואמר, ראה את אור זה? צפתה טוני ואמרה, היכן? באמת, באמת, אור רוטט שם" (תנז). הדרך בטיול שופעת ב"משחקים" של אור וחושך: החמה מהלכת עם בני הזוג בתחילה "נטלה עצמה למקום אחר", אחר כך "עמדה לשקוע" ולבסוף "גמרה מהלכה והרקיע נעשה כהה";

הכוכבים מנצנצים, תינוק רץ ובידו קיסם דולק, אור הפונדק נראה באופק, אור גחליליות מאיר את האפלה, אדם גבוה מדליק פנס ואורות עמומים מאירים בכניסה לגן. גם כשמסתיימת הסעודה והגן מחשיך, חוטי חשמל מתיזים גצים המכילים "גצי גחלילית שנמרו את החשכה באור שלהן".

החושך נקשר לרוב בתודעת האדם לאימה ולחרדה, לרגעי סבל ומצוקה, לייאוש ולדיכאון. החושך הוא סמל למצב של היעדר מודעות, בעוד שאת המודעות מסמלים הראייה והאור. נפש אדם המצויה בחשכה יכולה להינצל על ידי אור המודעות. הצורך של הרטמן להתמודד עם מחשכי נפשו ולעבר את כאביו לאור המודעות, קיים בו כבר בראשית הסיפור ונרמז בעצם הבקשה לצאת לטיול.

הדרך נמשכה והלכה, פעם כלפי ימין ופעם כלפי שמאל, אור הפונדק נעלם ונגלה, נגלה ונעלם. מן האדמה עלה ריח של לחלוחית. טוני רעדה [...] דמומה הביטה לתוך האפילה שמקטפת אותה ואת מיכאל. שוב נגלה אור הפונדק וחזר ונעלם (שם).

האור המפציע מבעד לאפלה מחולל תפנית בכיוון התנועה של הסיפור כולו. עד עתה כוון המבט בעיקר אל העבר או פנימה, אל המתרחש בנפשו החשוכה של הרטמן. עתה נראה שהמבט פונה אל העתיד, לעבר מה ששומה על הרטמן לעשות כדי "ללכוד את האור", לשנות ולהשתנות. נראה שרק לאחר שהרטמן מבין שגה ביחסו כלפי טוני, הוא יכול לראות את האור מפציע וזוהר לקראתו, ולדמיין עתיד אופטימי. האור עשוי לסמל את החתירה לשלמות, את ה"עצמי", את הגרעין הפנימי האמיתי של הנפש. האור המופיע ב"דרך" עשוי לסמל את ה"הארה" (insight), את התובנה שהולכת ובוקעת בתודעת הגיבור. התגלותו והיעלמותו של האור חליפות מסמלות את מאבקיו הפנימיים לקראת הבקעתה של התובנה המלאה: "מימיו לא היה ער כבאותה שעה. כל ניד הניד את נפשו והיה מציץ ומביט שלא יעלם ממנו דבר מכל מה שמתרחש והולך.

טוב היה לו למיכאל שנמצאה לו טוני בעולם זה ובשעה זו" (תסד). הרטמן מתגלה בפניו האחרות: פתוח ורגיש, מדבר ומאזין, ובעיקר מאמין ביכולתו לחולל שינוי. הרווחה הנפשית, השמחה והחירות לצד הערנות הנפשית הגוברת שהוא חש במהלך הטיולהם תוצאה של התובנה שאליה הגיע: אילו היה משוחח עם טוני "אפשר היה שמקרב דעתה לדעתו ולא היו רואים את עצמם זרים זה לזה". הרטמן, שמבקש מטוני להבחין באור, מבקש ממנה למעשה שתחוש גם בשינוי ההולך ומתרחש בתוכו.

האור המופיע ונעלם, הנעלם ומופיע, מעיד על כך שבני הזוג צועדים לקראתו, הרטמן מבין שיהיה עליו להתמיד ברפלקסיה פנימית כדי שהאור הפנימי לא יכבה, כדי שהתובנה לא תלך לאיבוד, כדי שתופנם בתוכו ותקבל את המשמעות הראויה לה בחיי היום-יום.

לכאורה נראה שההארה באה לו יש מאין, אלא שהכרה זו לא הייתה נגלית לפניו לולא נוכחותה התומכת של טוני. כעת, לאחר שראה משהו מן האור, נפקחות עיניו והוא מתחיל לראות. הוא מתבונן בטוני, מתעניין בה, מבחין שהיא רעבה ומזמין אותה לסעודה. הוא חש שקר לה ומבקש לקחת אותה לישון בפונדק.

אם כן, זירת העלילה מלאה בזקות, ניצוצות, אורות שפולשים לתוך האפלה, כבים ונדלקים שוב. הצלחתו של המפגש הטיפולי תלויה באור, כלומר לא רק ביכולתו של האור החבוי בחשכת נפשו של הרטמן להתגלות ולהיחשף, אלא גם בהיטמעותו בתודעתו ובלבו. אלומת האור, הלובשת צורות ופושטת צורות, חושפת ברגע נתון אך ורק את המרחב שעליו היא מוטלת. כך גם התפתחותו ההדרגתית של התהליך הטיפולי בין בני הזוג - גם ברגעים שבהם מתרחשת נגיעה ממשית, נותרים חלקים ופינות שמשמעותם מחכה להתגלות. ניתן לראות את תמציתו של המאמץ הטיפולי במאבק משותף של השניים לגרש את החושך ולהשיב את האור.

חלומו של הרטמן

בסופו של יום, בחשכת הליל, שב ה"אור" - בדמותם של הפנסים והכוכבים - ומאיר על הרטמן באמצעות החלום. בזמן שהרטמן מספר את חלומו לטוני, הוא מרבה לשאול, "שומעת את? [...] שומעת את טוני? [...] שומעת את?" (תסא). מתוך שאלתו החוזרת ומתוך תגובתה של טוני - "שומעת אני, ענתה טוני בלחישתה, שחששה שמא יפסיק קולה את סיפורו" - משתמעת החשיבות הרבה שייחסו בני הזוג לסיפור החלום למרות יחסו האמביוולנטי של הרטמן אליו.

בהקשר הטיפולי הופך החלום למושא עניינם המשותף של בני הזוג. אף שהם אינם מפרשים את החלום באופן גלוי, ניכר שהרטמן מכיר בחשיבותו ובפוטנציאל הטמון בו לגלות חלק מסוד הווייתו הפנימית.

בנוסח הראשון של הסיפור מוסיף המספר הערה: "מיכאל הכיר לה [לטוני] טובה שלא פירשה את חלומו על פי תורתו של פרויד וסייעתו. יפה היה לו חלומו כמות שהוא, כשגל קודם שנתמסמס"⁹⁰. שפת החלום היא שפה עצמאית בעלת תחביר ודקדוק משלה שמצריכה למידה, ולא כל אדם מוסמך לה ויכול להשתמש בה. יכולת זו, הטמונה בטוני, מסייעת לה להכיר בצרכים הסמויים של בעלה ולהבין את הבעיות ואת הקשיים הנפשיים שעמם הוא מתלבט ומתמודד.

לאחר שסיימו את ארוחתם, כשהם יושבים במסעדת גן כפרית באווירה נינוחה ונעימה לאור פנסים, כוכבים וציוצי ציפורים מגיע הטיול הטיפולי לשיאו הדרמטי: הרטמן חושף בפני טוני (בפירוט רב) את חלומו (תסא-תסב).

החלום נחלק לשני חלקים: החלק ראשון מתרחש בדירתו

90. עלי שיח, 1974, עמ' 178.

בברלין. אדם ששמו זיסנשטיין מגיע עם בחור נוסף לבקר אותו. זיסנשטיין, ידידו משכבר הימים, מבקש לשכור דירה נאה כמו של חברו מאחר שהוא עיף מנדודיו בעולם. הרטמן מציע לו לשכור דירה בשרלוטנבורג, שדומה לדירתו, אך קודם מבקש להתקשר לבעלת הבית כדי לאשר את בואם. זיסנשטיין מסרב להצעתו ודוחק בו לצאת עמו לראות את הדירה.

החלק השני של החלום מתרחש בשרלוטנבורג. הרטמן וזיסנשטיין הולכים לראות את הדירה. בתחילה נראה שבעלת הבית איננה, מכיוון שהמשרתת מקבלת את פניהם. אך בסופו של דבר היא יוצאת אליהם ומראה להם את החדרים. הדירה איננה מוצאת חן בעיני זיסנשטיין מכיוון שהתנור נמצא בחדר השינה וחדר העבודה עשוי כולו מזכוכית.

זיסנשטיין מציע להרטמן שלא לשכור את הדירה והאחרון מביט בו בתמיהה: "מי מבקש לשכור דירה, אני או הוא?" (שם). החלום מסתיים במבטה הבוחן של בעלת הבית, שמבקשת לדעת אם הרטמן מעוניין לשכור את דירתה. הרטמן, שחש צינה בגופו, מתעורר ומבחין שהשמיכה נשמטה ממיטתו.

צימרמן⁹⁰ פירש את הרצון של הרטמן להחליף את דירתו בדירה חדשה וטובה יותר כחיפוש אחר אישה אחרת. ה"חום" שנמצא בבית של הרטמן הוא מיני בלבד, שאין בו כל שותפות נפשית או אהבת אמת. "חדר העבודה", שצינה תמידית שרויה בו, הוא סמל לבדידותו של הרטמן ולניתוקו מאשתו, ולכן בהיעדר מוצא מאותת החלום להרטמן לעזוב את דירתו ולמצוא לו דירה אחרת.

ברזל⁹¹ טען שלחלום תפקיד של אספקלריה שמשקפת את פרשת נישואיהם של הרטמן וטוני. "הדירה" היא כבואה של

90. דוד צימרמן, על שלושה סיפורי עגנון, הסוכנות היהודית, ירושלים, 1962, עמ' ט-כד.

91. ברזל, סיפורי אהבה של ש"י עגנון, עמ' 62-63.

כמיהתו הבלתי ממומשת לחופש, ולכן הן מתוארות כמי שממתינות להפשרתן, כלומר מצפות להגשמתן. אילו יכול היה הרטמן לפרוש כנפיים כמו ציפור הייתה זו חוויה של מנוחה ושל אושר עבורו.

התנור (האש והאישה) הנגלה בחלום בחדר המיטות מעורר ויכוח בין בעלת הבית לזיסנשטיין בנוגע למיקומו הראוי ורומז לקרא להתעכב על משמעותו, לא רק במציאות הערה שבחיי

ההווה של הגיבור, אלא גם בשרידי העבר של ילדותו.

בהרצאתו "על קווים ארכאיים ואינפנטיליים בחלום" תיאר פרויד⁹³ את תופעת האמנזיה - השיכחון המוזר של הילדות. הוא טען שרשמי ילדות אינם נשכחים לעולם, מפני שהם נתבעים בנפש האדם ונחבאים בלא-מודע. רק לעתים הם עשויים לכצבץ ולהופיע באופן ספונטני בעיקר בסמיכות לחלומות. לעתים קרובות רשמי הילדות שעולים נראים חסרי משמעות עד שעולה התהייה מדוע דווקא פרט זה או אחר ניצל מן השכחה. פרויד סבר שהעיכוי ובייחוד ההתקה גרמו לכך שהדברים החשובים יהיו מיוצגים בזיכרון על ידי דברים אחרים הנראים בלתי חשובים. הוא קרא לזיכרונות הילדות הללו "זיכרונות כסות" מפני שהם "מכסים" על אירועים משמעותיים בלתי מודעים מהילדות שעדיין יש להם השפעה על חיינו בהווה.

בהשפעת תפיסה זו פיתח מיכאל באלינט (Balint)⁹⁴ את המונח "השבר הבסיסי". זוהי רמת חוויה, או אזור בנפש האדם, שמקורה במגוון הפרעות אפשריות ביחסי אובייקט ראשונים בין אם לתינוקה. "השבר הבסיסי" הוא תוצאה של פער ניכר בין צרכיו הביז' פסיכולוגיים של הילד לבין הטיפול החומרי והפסיכולוגי (מזון,

93. זיגמונד פרויד, מבוא לפסיכואנליזה, תרגום: מ. ברכיהו, דביר, תל אביב, 1988, עמ' 133-143.

94. מיכאל באלינט, השבר הבסיסי, תרגום: חני גלעד, עם עובד, תל אביב, 2006, עמ' 21-31.

הנישואים, ו"התנור" של חיי קרבה. בסוגיה היכן להציב את "התנור" - בחדר המיטות או בחדר העבודה - משתקפת שאלת היסוד של חיי הנישואים בין בני הזוג. מאחר שהרטמן לא הצליח ליצור יחסי קרבה נאותים עם אשתו, כלומר להעמיד את התנור במקומו הראוי, נכשלו נישואיו.

עמיר-קופין⁹² טענה שההיבטים השונים בחלום משקפים את המקור לקונפליקטים הנפשיים של הרטמן: זיסנשטיין והבחור המתלווה אליו מייצגים את משאלות הילדות המודחקות והבלתי ממומשות של הרטמן: לנדוד, לטייל ולצאת להרפתקאות במקומות רחוקים (אפריקה), בעוד שהמשרתת ובעלת הבית מסמלות את הקביעות ואת היציבות שבהישארות במקום אחד ("הבית"). החלום משקף את המצוקה הנפשית שבה נתון הרטמן ומבקש להניעו לקבל החלטה ברורה בנוגע לדרך החיים הרצויה לו.

אולם ישנם סמלים בחלום שטרם נותחו: הטלפון, המצופית (משקפת) והציפורים הקפואות. הטלפון מופיע כאשר הרטמן מנסה ליצור קשר עם בעלת הבית של הדירה בשרלוטנבורג, לפיכך הוא יכול לסמל לא רק את רצונו של הרטמן ביצירת קשר מחודש עם טוני, אלא גם עם החלקים החסרים שבאישיותו.

המצופית יכולה לסמל את חיפושו אחר התשובות הרחק מעבר למצבים העכשוויים בהווה ואת האפשרות לראות את מכלול החיים העתידי בבהירות.

ואשר לציפורים הקפואות, הרי שבמעוף הציפור ישנה תחושה של תנועה באוויר ושחרור, התגברות על כוח המשיכה, התרוממות מעל הקרקע והתבוננות מתוך מבט-על. הרטמן מקנא בציפור על יכולתה לעוף למקומות רחוקים, לנדוד, להתעלות מעל המציאות ולעבור מעולם לעולם. בחלום מייצגות הציפורים הקפואות את

92. Amir-Coffin, Edna, "The dream as a literary device in Agnon's 'Metamorphosis'", *Hebrew studies* xxIII, 1982, pp. 187-198

תשומת לב, חיבה) שהוא זוכה לו בשלבים המוקדמים של חייו. בשל הפער השלילי נוצר מצב של חֶסֶר, ותוצאותיו והשפעותיו מלווים את האדם כל ימי חייו.

כאמור, בילדותו חי הרטמן במשפחה ענייה ודלת אמצעים, וייתכן שהחֶסֶר לא היה רק חומרי, אלא גם רגשי. חֶסֶר כפול זה עולה במרומז מהדברים שאומר המספר כאשר הרטמן מביט יחד עם טוני בזוג האוהבים ומעלה זיכרון ילדות:

בחור ובתולה ישבו חבוקים ודיברו בקול, פתאום נסתמו קולותיהם וריח של מאוויים כמוסים נתלה באוויר ורוח קלה רפרפה וקול לא קול נשמע. תינוק רץ ובידו קיסם דלוק. כתינוק זה היה אף הוא רץ פעם אחת בילדותו כשכלו לה לאמו גפרוריה ושלחתו להביא אש משכנתה (תנה).

זיכרון ילדות זה עשוי לשמש "זיכרון כסות" שיש לו חשיבות בהבנת חידת הילדות של גיבור הסיפור. האש יכולה לסמל את החום האימהי הנעדר מילדותו של הרטמן. פירוש האש כסמל לחום ולאהבה מקבל ביסוס על רקע הבחור והבתולה שמטיילים להם חבוקים, וגם מיד אחר כך כאשר הרטמן מהרהר בלבו בנוגע לחֶסֶר הקיים בינו לבין גרושתו ומתוך כך גם מבקר באופן גלוי את יחסו של טנצר לנשים באומרו: "רץ הוא אחר נשים ואינו אוהב שום אישה מחמת עצמה" (תנו).

ילדות ללא חום אימהי עשויה להשפיע גם בשלבים המאוחרים יותר של החיים הבוגרים. אופיו ודפוסי התנהגותו הנוקשים של הרטמן בבגרותו ברורים יותר על רקע העוני, החֶסֶר ותחושת ההזנחה הרגשית שליוו אותו בתקופת ילדותו. המשרתת בחלום עשויה לסמל את דמות האם, ובעלת הבית, שאותה מזהה הגיבור במציאות הערה עם דמותה של טוני, מחליפה אותה ותופסת את מקומה בחייו. ה"תנור", המקשר בין המשרתת לבעלת הבית, חושף את השפעת האם על יחסיו של הבן עם האישה באמצעות סמל האש.

באופן סמלי מעלה החלום על אורות חיפוש הבית את השאלה: האם גיבור הסיפור משחזר באופן בלתי מודע את יחסיו עם אמו בקשר עם אשתו?

ייתכן שההשפעה המעוותת של הילדות מלווה את הרטמן גם בבגרותו ביחסיו עם סביבתו ובקשר שלו עם בת זוגתו. היעדר ה"אש" (החום) מלווה את חייו בילדותו (ביחסיו עם הוריו וחבריו) ובבגרותו (בהתגבשות אישיותו הסכיזואידית וביחסיו עם אשתו ועם בנותיו). האש, בניגוד ליסודות האחרים, אינה קיימת כמשאב מובן מאליו בטבע.

החלום מאותת להרטמן שאם ברצונו לשמר את הקשר הזוגי והמשפחתי, יידרש ממנו מאמץ כדי להפוך את ה"אש" לשרירה ונגישה. שמירה על הגחלת ולא רק יצירתה עשויה להבטיח את המשך קיום הקשר בינו לבין אשתו ואת יציבות התא המשפחתי. החלום מציג באופן סמוי את התובנה הגלויה שאליה מגיע הרטמן במסערה.

למעשה, סיפור החלום הוא מתן ביטוי גלוי להרהור נפשי סמוי של הגיבור במהלך הסעודה:

הרטמן אחז את כוסו בידו והרהר בלבו מיום שנכנסתי עם טוני לחופה לא הייתה שעה שהנהגתי עמה כהוגן כבשעת נתינת הגט. שלא במתכוון הגביה את כוסו והוסיף והרהר, אסור לו לאדם לדור עם אשתו אם הוא מריב עמה. נישואין שאין עמהן אהבה אינן נישואין. נישואין ומריבות – גירושין יפים מהם. הרטמן העמיד את הכוס והזיז את בית התבלים ונטל קיסם לחצוץ בו שיניו. וחזר והרהר, הנושא אישה ואינו אוהבה צריך שייתן לה גט. אינו נותן לה גט צריך שיאהב אותה. ואהבה זו צריכה להתחדש בכל עת ובכל שעה (חס).

אף על פי שהרטמן אינו מפרש את החלום נראה שחשיפתו באמצעות הדיבור מסבה לו תחושת שלוה ורוגע, מעין פורקן נפשי: "אחרי שסיים הרטמן סיפור חלומו נדמה לו שלא היה צריך

לספר, אף שהרגיש מעין הרחבת הלב" (תסב). החלום מאותת על האינטגרציה שיש ליצור בחלקי אישיותו המנוגדים כדי להגיע לאינדיווידואציה שלמה.

ייתכן שהתרגשותה של טוני מהחלום היא תוצאה ישירה של המשך תהליך הפרשנות של דבריו שהיא מקיימת עוד מראשית הסיפור. באופן לא מודע היא מסכה בתגובתה את תשומת לבו של בעלה לתכנים הרגשיים הדחויים שמזינים את חלומו, ואינה תוקפת אותם בפירושים. עצם היכולת של הרטמן לדבר בפתירות ובכנות על החלום הוא סימן חיובי שמצביע על השתחררות מדפוסי התנהגות קודמים, ומעיד על שינוי מהותי שמתחולל באישיותו.

לחלום יש חשיבות ברצף התהליך הטיפולי המתקיים בסיפור: כשהרטמן מספר את חלומו הוא כבר שקוע בתוך המפגש הטיפולי בינו לבין טוני, וחלק חשוב מההתרחשות הטיפולית כבר נמצא מאחוריו. החלום יונק מעולמו הלא מודע ובכך מאפשר להתבונן בעולמו הפנימי. הרטמן יזום את ההידברות המחודשת עם טוני דרך החלום, ובכך מרחיב את הבסיס של "המרחב הטיפולי". החלום מאפשר להרטמן לומר לטוני דברים שלא יכול היה לומר בצורה גלויה.

מעשה התלולית

"על יד על יד הגיעו לנחל. הנחל רבץ בתוך בית מרבעתו. מימיו נענעו עצמם בדממה. כוכבי שמיים הככיבו את הגלים הגלומים והלבנה צפה על פני המים. מרחוק נשמע קול עוף טורף והדו ניסר באוויר" (תסג). ההליכה האטית אל הנחל לאחר חשיפת החלום מתארת את המשך ההתרחשות הפנימית בהרטמן. הרטמן למד שאם יקשיב למגוון הקולות הקיימים בנפשו (לא רק ל"קול הציפור" אלא גם לקול ה"עוף הטורף"), יוכל לחיות חיים שלמים, מלאים ומשחררים יותר.

פרויד⁹⁵ טען שאחד התפקידים המשמעותיים של מטפל הוא לסייע למטופל להשתחרר מההתנגדויות המיועדות לסכל את מאמציו לחולל שינוי. את מלאכת הסינתזה על המטופל לעשות בכוחות עצמו. על ה"אני" של המטופל ליטול את החומר שעלה מהלא־מודע בעזרת האנליזה ולעבד אותו ליצירת סינתזה חדשה התואמת את מצבו העכשווי.

טוני, בתפקיד המטפלת, יצרה את האקלים ואת התנאים המתאימים להתרחשות הפסיכוסנתזה עבור הרטמן. חוסר המנוחה ואי־היכולת לישון, היציאה אל הגן, זיכרון הילדות וחלום התלולית – כל אלה הם ביטויים גלויים לתהליך פסיכוסנתזה סמוי שמתרחש בנפש הגיבור. את מה שעלה בטיול־טיפול יש להמשיך לעבד במודעות, ולכן לראשונה מזה שנים הרטמן מתעמת עם כאבי העבר ומתמודד מול כוחה המשתק של החרדה בהווה. הנפילה הפיזית מהתלולית בילדות נקשרת לנפילה הנפשית בבגרות (הגירויים). הרטמן עולה על התלולית, אך הפעם שלא כמו בילדותו יורד ממנה כשהוא מודע לפחדיו ולאופיו הבעייתי, ונכון להתמודד עמם: "משונה הדבר, אמר הרטמן בלבו, כל אותה שעה שעמדתי על התלולית לא הרהרתי אלא על עצמי, כאילו יחידי אני בעולם, כאילו אין לי שתי בנות. כאילו אין לי – אישה" (תסז).

עצם יכולתו להודות באופיו האנוכי והאגוצנטרי הוא ההכרה בחלקי הצל הקיימים בו, והכרה זו מרחיבה את תודעתו לקראת שינוי עתידי, תוך יצירת סינתזה נפשית בין הווה לעבר.

סיום הסיפור מותיר את הרטמן ואת טוני בבית אחד (הפונדק) ובחדרים נפרדים, גרושים רשמית, אך קשורים זה לזה נפשית. הניסיון להמשיך, לקיים ולשמר את תהליך הפסיכוסנתזה בא לידי ביטוי ברצון העז של הרטמן לשמוע את קולה ולחוש בנוכחותה ובקרבתה על אף הקיר העבה שמפריד ביניהם. הרטמן מבין שתיקון

95. פרויד, כתבי פרויד, כרך ד', עמ' 53-61.

הקשר מותנה בהסרת המחיצות שקיימות בתוכו וחוסמות בפניו את הגישה לעולמו הפנימי וללבה של טוני.
 מה יעשה הרטמן ב"אור" שנגלה לפניו, האם יפנים את המסר הטמון בו, האם ייטיב להשתמש בו עבור עצמו, עבור טוני ועבור הקשר הזוגי והמשפחתי שלהם? שאלה זו נותרת פתוחה בסיומו של הסיפור, אך הסוכך שנעלם, העשן המתפזר ומתכלה, הפרחים המתרבים ומכסים את התלולית בחלום עשויים לסמל את כמיהתו של החולם להסרת המחיצות בחיי הערות. הפרחים עשויים לייצג ליבה פנימית המבשילה לאט, כוחות נפשיים המתחילים לבקוע ולצאת החוצה.⁹⁶

96. ב"אורח נטה ללון" (עגנון, שמואל-יוסף. כל סיפורי ש"י עגנון, כרך רביעי, שוקן, ירושלים: תלאביב, עמ' 391-392) נאמר: "באמת אומר לך, תיכף לנתינת הגט ביקשתי להחזירה. אי אתה מבין דבר כגון זה? חייכתי ואמרתי, מה שאירע להרטמן אירע לך. הרטמן זה מי הוא? אמרתי לו, אדם אחד יש הרטמן שמו, יום אחד נתן גט לאשתו, כשיצאו מבית הרב נכנסה בו אהבתה והחזירה." המשמעות הנגזרת מהמובאה מחזקת את האפשרות לפיה המשבר בין בני-הזוג יושב והטיול-טיפול צלח. מכאן שלא זו בלבד שהרטמן התחבר ל"אני" הפנימי ולצרכיו, אלא גם הצליח לתרגם את התובנה לכדי מעשים מתקנים.